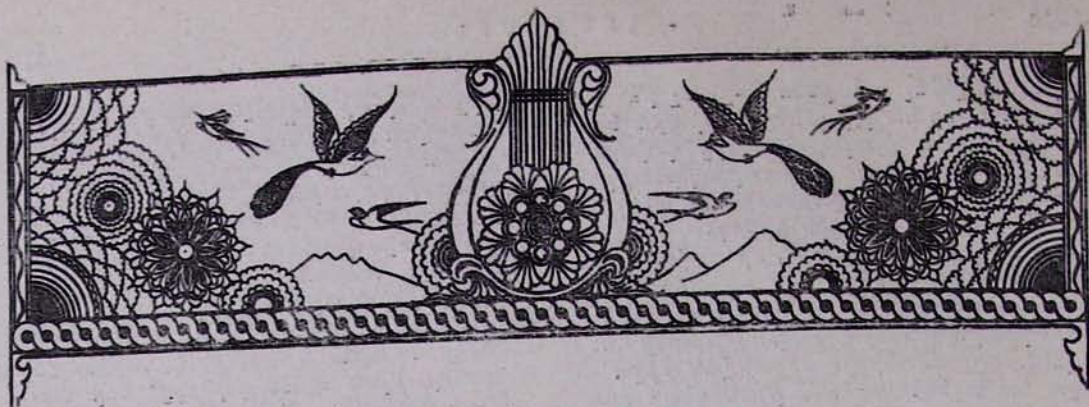

Ն. ԹԱՀՄԻՉՅԱՆ

Մ Ա Կ Ա Ր Ե Կ Մ Ա Լ Յ Ա Ն

աղանդավոր երգահան և խմբավար-մանկավարժ Մակար Եկմալյանը հայ իրականության մեջ որպես ստեղծագործող և երաժշտական-հասարակական եռանդուն գործիչ հանդես է եկել ԺԹ դարի վերջին քառորդում: Հայկական երաժշտական ազգային արվեստի զարգացման պատմության մեջ այդ այն ժամանակաշրջանն էր, երբ հայ շատ խմբավարների, երաժիշտների, կատարողների և ստեղծագործողների ջանքերը ուղղված էին հայկական ժողովրդական ու հոգեկոթ երգերը ներդաշնակելու և բազմաձայն երգեցողությունը ժողովրդի մեջ տարածելու գովելի նպատակին: Մյուս կողմից,

այդ այն ժամանակաշրջանն էր, երբ մեր ժողովուրդը օրեցօր ավելի ու ավելի սուր կերպով էր զգում ազգային երաժշտության դիտակ և բարձրագույն կրթություն ստացած մասնագետ երաժիշտների պակասը:

Ստեղծագործական և խմբավարական-մանկավարժական բեղուն գործունեությամբ հանդես գալով հենց այս ժամանակաշրջանում, երգահան Մ. Եկմալյանը Հայ եկեղեցուն և ժողովրդին մատուցած իր ծառայություններով վաստակեց հայկական երաժշտության անդրաշնորհ մշակներից, ինչպես նաև նրա կարկառուն ներկայացուցիչներից մեկը լինելու համբավը:

Սակայն, դժբախտաբար, դեռևս ինչպես հարկն է ուսումնասիրված չէ Եկմալյանի կյանքն ու ստեղծագործական աշխատանքը:

Օգտվելով նախասովետական և սովետական շրջանի հայկական պարբերական մամուլից, ինչպես նաև Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Արվեստների պատմության և տեսության բաժնում գտնվող Եկմալյանի արխիվից (որը դեռևս սպասում է վերջնական դասավորման, գիտական նկարագրության և լիակատար ուսումնասիրության), ցանկանում ենք «էջմիածին» ամսագրի ընթերցողներին այս հոդվածաշարով ներկայացնել կոմպոզիտոր Մ. Եկմալյանի կյանքին ու ստեղծագործության նվիրված այս համեմատ ուսումնասիրության փորձը:

Մակար Եկմալյանի պապը վաղաբաժնի էր ապաստանել իր միակ որդու՝ Գրիգորի հետ, Արևմտյան Հայաստանի Ալաշկերտի շրջանում գտնվող հայաբնակ Եկմալ գյուղի ավերումից հետո, ԺԹ դարի առաջին կեսին: Նրա որդին՝ «Եկմալի Գրիգորը» (ինչպես անվանում էին նրան վաղաշապատցիները) հորից ու մորից որբացած, սկսում է բանվորություն անել ապրուստը հայթայթելու համար, և մի համեստ տնտեսություն է ստեղծում: Հետո ամուսնանում է և ունենում երեխաներ՝ երկու տղա և մեկ աղջիկ: Իսկ 1856 թվականի փետրվարի 2-ին, լույս աշխարհ է գալիս ապագա ակադեմիկոս կոմպոզիտոր Մակար Եկմալյանը:

Եկմալյանի մանկական տարիների կյանքից այն է միայն մեզ հայտնի, որ քանի հա-

սակ էր առնում փոքրիկ Մակարը՝ զգալուն ու երազկոտ մի երեխա, այնքան ավելի վառ կերպով էին դրսևորվում նրա սերն ու հետաքրքրությունը ընդհանրապես դեպի «գրեյն ու կարգալ»-ը և մասնավորապես դեպի երգեցողությունն ու երաժշտությունը։ Նրա հայրը, սակայն, չէր էլ համարձակվում Մակարին դպրոց ուղարկելու մասին մտածել, որովհետև ուսման վարձը պիտի չկարողա-

Մակարի երաժշտական ձիրքը։ Նկատում են նրա գեղեցիկ ձայնը և խորհուրդ տալիս՝ եկեղեցում երգել։ Փոքրիկ Մակարը կիրակի օրերը եկեղեցում մեներգում է, մանկական թովիչ ձայնով շարժելով հավատացյալների սիրտը։

Այսպիսով՝ Եկմալյանի մանկական տարիների երաժշտական առաջին տպավորությունները կապվում են հայկական հոգևոր

ՄԱԿԱՐ ԵԿՄԱԼՅԱՆ

նար վճարել։ Մակար Եկմալյանի երկու եղբայրները դպրոցից զրկվել էին արդեն, արհեստ սովորելու համար։ Հերթը հասնում էր Մակարին, բայց հայրը վարանում էր։ 25-որ Մակարը սովորելու ջերմ ցանկություն և ընդունակություններ ուներ։

Եվ չգիտենք, թե ինչ բախտ կվիճակվեր Մակարին, եթե Եկմալյանների ունևոր և բարեսիրտ հարևաններից մեկը հանձն չառներ նրան իր ծախքով գյուղի ծխական դպրոցը ընդունել տալը։ Դպրոցում ի հայտ է գալիս

հնադարյան մեղեդիների լուսապայծառ խորհրդին։

Ապա մեծ դժվարություններով Մակարը ընդունվում է էջմիածնի Ժառանգավորաց դպրոցը։ Մանավանդ Մակարի հորաքույրը ջանք չի խնայում այդ բանին հասնելու համար, համոզված լինելով, որ դրանով կլուծվի Եկմալյանի «ապագայի հարցը»։

Վերջապես Մակար Եկմալյանը, էջմիածնի Սինոդի պրոկուրորի պաշտոնակատար բժիշկ Կարապետ Վասակյանի միջնորդությամբ, ըն-

դունվում է ժառանգավորաց դպրոցը: Այս-
տեղ նա հնարավորություն է ունենում իր
ժամանակի համար ընդհանուր բարձր կրթու-
թյուն ստանալու, դաստիարակվելու՝ ազգա-
յին հարազատ և հարուստ միջավայրում:
Հետագա տարիներում պատանու բնավորու-
թյան և նկարագրի դարգացման ընթացքը
ցույց է տալիս, որ իրական, քիչ քաշվող,
ինքնամոխի բայց և ժրջան նկմալյանը
էջմիածնում գտել է իր խառնվածքի և բնա-
վորության հարազատ շրջապատ: Եվ որ
ամենակարևորն է, ժառանգավորաց դպրո-
ցում դարգանում է նրա երաժշտական ըն-
դունակությունները: Նկմալյանը ավելի ու
ավելի է տարվում երգեցողությամբ և երա-
ժշտությամբ: Այս տեսակետից նրա ինք-
նաշուկա ձգտումը զարգացման բարենպաստ
պայմաններ է գտնում Գևորգ Դ երաժշտ-
ասանի կաթողիկոսի Հայրապետական Գահ-
րաճրանալուց հետո: Գևորգ Դ-ը, լինե-
լով հայկական երաժշտական մշակույթի և
հնադարյան ավանդությունների պահպան-
ման նախանձախնդիրներից մեկը, նախա-
ձեռնում է հայկական հոգևոր մեղեդիները
ձայնագրել տարու աշխատանքին, փրկելու
համար դրանք վերահաս կորստից, ինչպես
նաև երգողների կամայականություններից:
Այս նպատակով նա 1873 թվականին Կոս-
տանդնուպոլից էջմիածին է հրավիրում հայ
հմուտ շարականագետ և երաժիշտ-տեսաբան
Նիկողայոս Թաշճյանին, պարտավորեցնելով
նրան 1873—1874 ուսումնական տարվա ըն-
թացքում ժառանգավորաց դպրոցի աշա-
կերտներին հայկական ձայնագրությունը սո-
վորեցնել, կովկասահայության մեջ այն տա-
րածելու ընդունակ 25—30 սաներ պատ-
րաստել, Պատարագը, Ժամագիրքը, Շա-
րականը ձայնագրել և հայկական ձայ-
նագրության մի դասագիրք գրել: Դրժ-
վարին և մեծ գործ: Սակայն, կրակոտ Թաշ-
ճյանը Կոստանդնուպոլսում թողնելով իր ըն-
տանիքը, շտապում է գալ էջմիածին: Օգտվի-
լով այս առիթից, Նկմալյանը, Ն. Թաշճյանի
ղեկավարությամբ, կատարելապես խորանում
է հայկական երաժշտության տեսության մեջ
և հայկական ձայնագրության սկզբունքնե-
րին և իր հերթին մեծ օժանդակություն ցույց
տալիս վերոհիշյալ պարտավորություններով
խիստ ծանրաբեռնված իր ուսուցչին, մանա-
վանդ մեծածավալ Շարականի և Ժա-
մագրքի ձայնագրման գործում: 1873—
1874 ուսումնական տարվա վերջին, Ն. Թաշ-
ճյանն իր ստանձնած պարտավորություննե-
րը կատարելուց և հանձնարարված աշխա-
տությունները սպագրության տալուց հետո
վերադառնում է Կոստանդնուպոլիս:

Կատկածից դուրս է, որ Ն. Թաշճյանի հետ
ունեցած պարապմունքների, ինչպես նաև
նրա անմիջական օգնականն ու աշխատակի-
ցը լինելու շնորհիվ, Նկմալյանը հայկական
երաժշտության տեսության և հոգևոր մեղե-
դիների ուսումնասիրության բնագավառում
ձեռք բերեց խոր և մնայուն գիտելիքներ: Իր
ուսուցչի մեկնելուց հետո Մակարը էջմիա-
ծնում վայելում էր «Թաշճյանի ամենատա-
շադեմ աշակերտը» լինելու համբավը: Եվ
պատահական չէր, որ մի քանի տարի հետո
Պատարագի ձայնագրությունը վերանա-
յելու և այն երկրորդ տպագրության պատ-
րաստելու աշխատանքը կաթողիկոսը հանձ-
նարարեց Մ. Նկմալյանին:

1877 թվականին Մ. Նկմալյանը փայտն
կերպով ավարտում է Գևորգյան ձեմարանը
(որը հիմնադրվել էր 2—3 տարի առաջ) և
նույն թվականին նշանակվում է ձեմարանի
երաժշտության դասատուն: Երկու տարի անց՝
ի նկատի տնենալով երիտասարդ երաժշտի
ընդունակությունները, ջանասիրությունը և
հիշեցուն մատուցած ծառայությունները,
Գևորգ Դ-ը, էջմիածնի հաշվին նրան ու-
ղարկում է Պետերբուրգ՝ երաժշտանոցում
մասնագիտական բարձրագույն կրթություն
ստանալու համար:

Նկմալյանը էջմիածնից մեկնում է Պե-
տերբուրգ որպես հայկական եկեղեցական
երաժշտության, նրա ազգային առանձնա-
հատկություններին ու հայկական ձայնա-
գրության սկզբունքներին գիտակ, մանկա-
լարժական որոշակի փորձ ձեռք բերած երա-
ժիշտ, որը ավանատեսն ու մասնակիցն էր
եղել մեր հոգևոր երաժշտության զարգաց-
ման պատմության մեջ շրջադարձային նշա-
նակություն տնեցող մի շարժման՝ դարերի
խորքից ավանդաբար, բերնից բերան մեզ
հասած հոգեղմայլ երգերի ու մեղեդիների
ձայնագրման ու տպագրության մեծ գործին:
Որպես մարդ՝ խստակյաց, սակավախոս, ի՞ր
հարուստ ներաշխարհով ապրող, բայց և ուս-
ման տւ գիտելիքների ծարավի, ժրջան Նկ-
մալյանը նկարագրի տւ բնավորության հիմ-
նական կողմերով արդեն կազմավորված մի
երիտասարդ երաժիշտ էր:

1879 թվականի ամռանը Պետերբուրգում
Մ. Նկմալյանը ընդունվում է կոնսերվատոր-
իայի երաժշտական կոմպոզիցիայի տեսու-
թյան բաժինը: Այստեղ Նկմալյանը Ն. Ռիմ-
սկի-Կորսակովի, Ն. Սոլովյովի և Ցու. Իո-
զանսենի ղեկավարությամբ եռանդուն աշ-
խատանք է տանում եվրոպական երաժշտու-
թյան տեսության և կոմպոզիտորական տեսի-
նիկային տիրապետելու տեսակետից: Նա
արտադասարանական պարապմունքների
շնորհիվ որոշ չափով տիրապետում է նաև

շութակին, որը, ինչպես և դաշնամուրը, դառնում է կոմպոզիտորի կյանքի անբաժան ընկերը: Եկամտայնը իր ջանասիրտությամբ արժանանում է ոչ միայն իր անմիջական դասատուների (մասնավորապես Ռիմսկի-Կորսակովի), այլև կոնսերվատորիայի դիրեկտոր Ա. Ռուբինշտեյնի և նույնիսկ Պետերբուրգի կոնսերվատորիայում դեպքից դեպք միայն երևացող Չայկովսկու ուշադրության:

Հաջողությամբ ավարտելով կոնսերվատորիան, և տրպես դիպլոմային աշխատություն «Ալարդը» օպերա-կանատատան ներկայացնելուց հետո, 1888 թվականին Մ. Եկմալյանը ստանում է «ազատ արվեստագետ»-ի վկայական:

Եկմալյանը Պետերբուրգի երաժշտանոցում սովորում է ինը տարի (1879—1888 թ. թ.): Նրա «Ալարդը» օպերա-կանատատայից մի քանի հատվածներ են միայն հասել մեզ: Բայց այդ մի քանի հատվածներից էլ երևում է, որ կոմպոզիտորը, կոնսերվատորիան ավարտելիս, ձեռք էր բերել սիմֆոնիկ նվագախմբի, մարդկային ձայնի (մենբրդինների) և երգչախմբի գեղարվեստական-արտահայտչական հնարավորություններից հումորեն օգտվելու իր կարողությունը: Պետք է ավելացնել և այն, որ Պետերբուրգը, որպես մշակույթի մեծ կենտրոն, մեծ չափով նպաստել էր Մ. Եկմալյանի ընդհանուր մտահորիզոնի հետագա ընդարձակմանը: Եկմալյանի անհատական խառնվածքի, նկարագրի և բնավորության մեջ, սակայն, Պետերբուրգի աշխարհիկ կյանքը ոչ մի հիմնական փոփոխություն չմտցրեց: Այդ տեսակետից նա մնաց այն՝ ինչ էր էլ միաժամանակ իր զուրա դարու ժամանակ:

Այսպես վերջանում են Մ. Եկմալյանի ուսման տարիները: Դա կոմպոզիտորի կյանքի առաջին ժամանակաշրջանն է, որն ընթացել է կարծես ուղիղ ու հարթ ճանապարհով: Այդ տարիներին հատուկ դժվարությունները հալթախարհվեցին շնորհիվ Եկմալյանի աշխատասիրության և տոկոսնության: Բայց իր կյանքի երկրորդ ինքնուրույն աշխատանքի և ստեղծագործության շրջանում, Եկմալյանը կանգնում է լուրջ դժվարությունների առաջ: Մըշտապես բարի, նրբազգաց, վերին աստիճանի ջանասեր, սկզբունքի տեր և իր անձի նկատմամբ խստապահանջ, ինքնամոլոր, մեծակյաց, ի՛ր մտքերի, ի՛ր արվեստի սեփական աշխատանքի մեջ խորատալանջված, Վկայներից կտրված, բայց միշտ ուղղամիտ արվեստագետի խառնվածքի տեր Եկմալյանը կյանքում շատ դառնություններ է կրել:

Երաժշտանոցն ավարտելուց հետո, Եկմալյանը Պետերբուրգում սկսում է իր գոր-

ծունեությունը: Տեղի հայկական եկեղեցական խորհրդի հանձնարարությամբ երգեցիկ խումբ է կազմակերպում և միաժամանակ աշխատում է «Երգեցողություն» Ս. Պատարագի» արժեքավոր ստեղծագործության վրա: Անքի առաջ ունենալով էլ միաժամանակ տպագրված երկու Պատարագներ (1874 և 1878 թ. թ.), նա ձեռնամուկ է լինում մեղեդիների ընտրության, մշակման, դասավորման և ապա դրանց հոռաձայն ներդաշնակության գործին: Ըստ երևույթի, Եկմալյանը այդ մասին մտածում, գուցե և այդ ուղղությամբ նախապատրաստական որոշ աշխատանքներ էր կատարում դեռևս կոնսերվատորիայում սովորելու տարիներին, կամ նույնիսկ՝ դեռևս էլ միաժամանակ պաշտոնավարելու ժամանակներից: Ոչ մի կերպ չի կարելի բացառել նաև այն, որ Գևորգ Դ Կաթողիկոսն էր, որ Եկմալյանին ներշնչեց, երաժշտական բարձրագույն կրթությունն ստանալուց հետո, Հայ եկեղեցու Պատարագը մշակելու և այն ներդաշնակելու միտքը: Եկմալյանը Պատարագի վրա սկսում է աշխատել մեծ հոռաձայն և սիրով: Իր իսկ կազմակերպած երգեցիկ խումբը փորձնական նպատակների համար հիանալի ծառայություն է մատուցում կոմպոզիտորին: Փորձնական բաղմամբ կատարումների, այլևայլ սրբազրույթումների, ճշգրտումների, վերանայումների տու փոփոխությունների բովանդակում Եկմալյանը կատարելագործում է Պատարագի հոռաձայն ներդաշնակված երգեցողությունը: Առաջինը Պետերբուրգի հայկական եկեղեցում երգվում են Եկմալյանի Պատարագից առանձին կտորներ, մեծ ոգևորություն առաջացնելով տեղի հայ հասարակության մեջ: Կոնսերվատորում ավարտվում է «Երգեցողություն» Ս. Պատարագի» հոռաձայն ներդաշնակությունը: Կոմպոզիտորը անշուշտ մի կողմից դուր է իր աշխատանքի արդյունքներից: Սակայն, նրան տանջում է ներքին հայրենասիրական մի զգացում: Նա ձգտում է դեպի մի հաշտապահություն՝ ինչպիսին էր Թիֆլիսը: Այդ էլ է հաջողվում Եկմալյանին: Ստեփան Մալխասյանը Պետերբուրգի հայկական եկեղեցում ներդաշնակված Պատարագը մի քանի անգամ լսելուց հետո, հիացած, շտապում է ծանոթանալ կոմպոզիտորի հետ և այդ օրվանից հայկական մշակույթի երկու ականավոր գործիչների միջև հաստատվում է մտերմություն: Վերադառնալով Թիֆլիս, Մալխասյանը ջերմ խոսքերով է պատմում Եկմալյանի մասին՝ ներսիսյան դպրոցի այն ժամանակվա տեսուչ Հովհ. Սպենդիարյանին: Եվ 1891 թվականին, Մ. Եկմալյանը Թիֆլիսի ներսիսյան դպրոցում որպես երա-

ժըշտության ուսուցիչ և երգեցիկ խմբի ղեկավար պաշտոնավարելու հրավեր է ստացում:

Թիֆլիսում՝ հատկապես Ներսիսյան դպրանոցում, Եկմալյանի համար սկսվում է գործունեության մի նոր շրջան: Եկմալյանի պահանջով երաժշտության դասերը բոլոր դասարանների համար լինում են պարտադիր, շաբաթական երկու ժամ: Իսկ երգեցիկ խմբի պարապմունքի ժամերը բարձրանում են շաբաթական վեց ժամի: Մ. Եկմալյանը Ներսիսյան դպրանոցում առաջին անգամ երաժշտության ուսուցումը սկսում է եվրոպական ձայնագրության սկզբունքների դասավանդումից: Միաժամանակ նա ձեռնամուխ է լինում Պատարագի քառաձայն ներդաշնակության աշխատանքներին: Ներսիսյանի սաները սիրով և ոգևորությամբ են ընդունում այս նախաձեռնությունները: Իր կատարումով աչքի է ընկնում դպրոցի երգեցիկ խումբը:

Ներսիսյան դպրանոցում ամեն ինչ հարթ ու հավասար չի ընթանում: Հատկապես հին ուսուցչական կազմը, առաջին իսկ օրերից հանդես է բերում Եկմալյանի նկատմամբ ոչ մի բանով չարդարացված մի սառնություն, որը կամաց-կամաց վեր է ածվում լարվածության, իսկ հետագայում նույնիսկ թշնամության, մեծ վիշտ պատճառելով զգալուն արվեստագետին:

Եկմալյանի մոտիկ ընկեր և դպրոցի վարչության անդամ Ստեփան Մալխասյանը ամեն կերպ աշխատում էր թյուրիմացությունները փարատել ու դժվարությունները հարթել, և կոմպոզիտորին հնարավորություն տալ շարունակելու իր գործը: Սակայն ի վերջո նա էլ չկարողացավ կասեցնել Եկմալյանի դեմ սկսված հալածանքը, և Ներսիսյանի ուսուցչական անձնակազմին և նոր տեսչին հաջողվեց հեռացնել Եկմալյանին: Բայց սեփական արժանիքների գիտակցությամբ հպարտ Եկմալյանը կյանքի բազմաթիվ ու բազմապիսի հարվածներին միշտ ու ամեն դեպքում միայն մեկ ձևով է փորձում հակադրել. այն է՝ ինքն իր մեջ ամփոփվելով, խորասուզվել ստեղծագործական աշխատանքի մեջ: Այս ժամանակաշրջանում էլ նրան տեսնում ենք գրեթե ամբողջովին կլանված պատարագի քառաձայն ներդաշնակության աշխատանքներով: Մտքը պատարագի երգերից «Հայր մեր»-ը, «Գոհանամը»-ը, «Օրհնակ է Աստուած»-ը մեծ տպավորություն են թողնում ժողովրդի վրա և Եկմալյանի համբավը աճում է ամեն տեղ:

Ի դեպ, ավելորդ չի լինի նշել, որ վանքի մայր տաճարում Եկմալյանի երգչախումբը պատարագի քառաձայն ներդաշնակություն ունեցող համարները կատարում էր Վրաստանի և Իմերեթի հայոց թեմակալ առաջնորդ՝ Գևորգ արքեպիսկոպոս Սուրենյանի կողմնակի թույլտվությամբ միայն, որովհետև բազմաձայնությունը հայոց եկեղեցիներում դեռ պաշտոնապես ներմուծված չէր այդ ժամանակ:

Ավարտելով «Երգեցողությունը Ս. Պատարագի» քառաձայն ներդաշնակությունն էլ, Եկմալյանը, 1893 թվականի հունվարին, մեկնում է Պետերբուրգ՝ երաժշտանոցի գեղարվեստական խորհրդի, ինչպես նաև Արքեպիսկոպոսական երաժշտական կապելայի առաջնություն հանձնելու համար տարիներ ի տքնաջան աշխատանքից: Պետերբուրգից Եկմալյանը վերադառնում է հաղթական և ոգևորված: Շարունակելով իր գործը, նա այժմ իր ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացնում է երգչախմբի գեղարվեստական-կատարողական մեղադրակը բարձրացնելու վրա: Հետաքրքիր է նշել այն, որ Եկմալյանը երգչախմբի հետ շաբաթական վեց ժամ պարապելուց հետո, եկեղեցում կիրակնօրյա երգեցողության ընթացքում խումբը ինքը չէր ղեկավարում: Հասարակության մեջ կանգնած, մեծ ուշադրությամբ հետևում էր խմբի կատարման և նշում սխալները: Եվ պատահական չէ, որ նա մեկ-մեկ, հենց եկեղեցում հանդիմանում էր և՛ խմբավարին և՛ խմբի անդամներին: Նա ձգտում էր կատարողական արվեստի անթերի բարձրության և սիրով ու մեծ համբերատարությամբ էր սովորեցնում աշակերտներին երգի նրբերանգների կատարման և ինտոնացիոն մաքրության պահպանման գաղտնիքները:

Հետագայում Եկմալյանի երգեցիկ խումբը մեծ համբավի հասավ: Խումբը փայլում էր նաև իր մեներգիչներով: Դրանցից Արմենակ Շահմուրադյանը, Տիգրան Նալբանդյանը, Ներսես Շահամյանը և տրիշներ, հետագայում Մոսկվայի և Պետերբուրգի կոնսերվատորիաներում սովորելով, դարձան անվանի երգիչներ: Մակար Եկմալյանի գործնական խորհուրդներից և ցուցումներից մեծապես օգտվելով, հետագայում իրենց կատարողական, խմբավարական և ստեղծագործական բեղուն գործունեությամբ հայ իրականության մեջ այժի են ընկել նրա այս շրջանի աշակերտներ՝ Մ. Աղայանը, Ա. Մանուկյանը և Ա. Մալիկյանը: Կոմպոզիտորի մոտ երաժշտության տեսության դասեր վերցնելու և նրա խմբավարական արվեստը

ուսումնասիրելու են գալիս նաև ապագա կարկառուն կոմպոզիտորներ Արմեն Տիգրանյանը և Կոմիտաս վարդապետը:

Վրաստանի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Գեվորգ արքեպիսկոպոս Սուրենյանցի միջնորդությամբ վրա, Խրիմյան Հայրիկը, 1895 թվականի հունիսի 7-ին, հայրապետական կոնգրեսով թուրքատուրում է Եկմալյանի Պատարագի տպագրությունը և Հայ Եկեղեցում նրա գործածությունը:

Այսպիսով, սուրբ պատարագի լավագույն կատարումը պաշտոնապես թուրքատուրում է հայ եկեղեցիներում: Դա պատմական նշանակություն ունեցող երևույթ էր ազգային եկեղեցական հրաժշտության զարգացման գործում:

Մնում էր մտածել Պատարագի տպագրության մասին: Այս հարցում նույնպես Եկմալյանին օգնության է հասնում Գևորգ արքեպիսկոպոս Սուրենյանցը, հարթելով տնտեսական մի շարք դժվարություններ:

Եվ ահա, շնորհիվ ձեռք առնված միջոցների, Եկմալյանի Վերգեղողությունը Ս. Պատարագի» աշխատությունը յուրյա է տեսնում լայացիքում 1896 թվականին: Դա Եկմալյանի տարիների քրտնաջան աշխատանքի և համառ կամքի հաղթանակն էր: Ուրախ էին Եկմալյանը և հայ հրաժշտասեր հասարակությունը: Կային և դժգոհներ այն բանից, որ Պատարագը եվրոպական ձայնանիշներով էր տպագրվել. այդ նրանք համարում էին սրբապղծություն: Պատարագի տպագրության առթիվ, հայկական պարտերական մամուլում, ի պաշտպանություն Եկմալյանի, հանդես են եկել Ք. Կարա-Մուրզան, Ռ. Ղորղանյանը և Կոմիտաս վարդապետը:

Եկմալյանի Պատարագը տպագրվելուց հետո արագորեն տարածվում էր հայաբնակ շատ վայրերում: Մի քանի տարի անց, Էջմիածնի, Բաքվի, Նոր-Նախիջևանի, Աստրախանի, Եկատերինոսլավի, Մոսկվայի, Պետերբուրգի, Սիմֆերոպոլի, Արմավիրի, Գանձակի, Օդեսայի և այլ քաղաքների հայկական եկեղեցիներում արդեն երգվում էր այն:

Պատարագը տպագրության հանձնելուց հետո Եկմալյանն սկսեց աշխատել հոգևոր և ազգային-հայրենասիրական արևելյան երգերի հավաքման ու ներդաշնակման վրա, և այդ բնագավառում նա զգալի հաջողությունների հասավ: Բայց նրան տանջում էր արվեստի մեղալուն գործ ստեղծելու ներքին մի անհաղթահարելի պահանջ: Իհարկե, այդ տեսակետից Եկմալյանը իր Պատարագով էր միխթարվում: Բայց այդ քիչ էր: Եկմալ-

յանն ուներ ժողովրդական և աշուղական երգերի գրառման հետ կապված ստեղծագործական մեծ ծրագրեր: Նրա բազմաթիվ ձեռագրերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ կոմպոզիտորը ստեղծագործական որոնումների մի դժվարին ուղի է անցել ժողովրդական երգերի մշակման բնագավառում, շկարողանալով սակայն հասնել իր երազած բարձունքներին, չկատարելով իր մեծ առաքելությունն այդ բնագավառում:

Բացի արտաքին դժվարություններից, Եկմալյանն ստեղծագործում էր դանդաղ, երկարատև երկունքով: Կոմպոզիտորի համար մեծ, բարդ խնդիր էր նաև ներդաշնակության եվրոպական սկզբունքները հայկական ժողովրդական երգերի ազգային առանձնահատկություններին պատշաճեցնելու հարցը: Վերջապես, Եկմալյանին խանդարում էր իր ապրած միջավայրը, որը նրան չէր հասկանում և գնահատում, արագացնելով նրա առողջության քայքայումն ու մահը: Սրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ 1896-ից մինչև 1902 թվականը ստեղծագործական համառ ձիգի ի գործ դրած Եկմալյանը, Պատարագի հրատարակությունից հետո, արվեստի մեղալուն գործ չտվեց: Այդ տարիները նրա համար եղան ստեղծագործական ամյուրյան տարիներ, երբ նկատելի կերպով սոխվեց Եկմալյանը, դարձավ ջրային, դուրսբերող, մռայլ ու լուռ: Օրեցօր հյուսվում էր կոմպոզիտորը: Հոգեպես նա վաղուց հանձնվել էր արդեն միլամադոտություն: Նրան տանջում էին գլխավորապես իր միջավայրի թուլությունը, անտարբերությունը, խնայողները: 1902 թվականի գարնան, ամբողջապես քայքայված առողջություն ու հոգեկան ամենաժանր տաղանդների պայմաններում Մակար Եկմալյանը ստանում է ուղեղային կաթված:

Ինչպե՞ս էր նախաժամ թիֆլիսի Ներսիսյան դպրանոցում Եկմալյանի հանդեպ ցույց տրված տմարդի վերաբերմունքին՝ Էջմիածնի հոգևոր քարձրագույն իշխանությունը: Եկմալյանի հիվանդանալուց հետո Խրիմյանի հրամանով Ներսիսյան դպրանոցի վարչությունը հեռացնում է ուսումնարանի տեսուչ Ս. Բալազյանին՝ կոմպոզիտորի ամենակատարի հակառակորդին: Բայց արդեն ուշ էր, ձեռքից գնում էր մեծ արվեստագետը: Ահա թե ինչ է գրում Ներսիսյան դպրոցի հոգաբարձական գիմանի գործավար Ռ. Մելիք-Աղամյանը, 1905 թվականին Ալեքսանդրոպոլից «Տարազ»-ի խմագրության ուղարկած իր նամակում Մ. Եկմալյանի հիվանդության մասին. «...Տրագիկական էին Եկմալյանի վերջին տարիները, ես դի-

տեմ այդ իբրև նախկին գործավար ներսիս-
յան դպրոցի հոգաբարձական դիվանա-
տան (1893—1904): Այդ վերջին տարիներ-
ում հալածում, շարշարում էին Եկմալյա-
նին, որովհետև հանգուցյալը հանդգնում էր
փողոցում գլուխ շտալ այն. ժամանակվա
դպրոցի ուսումնական մասի մեծավոր նա-
շախնկներին...:

Հանգուցյալի պաշտոնակիցները, հյուրա-
նոցներում ժողովներ կազմելով, որոշեցին
խապառ խզել Եկմալյանի հետ հարաբերու-
թյունները, այսինքն շճանաչել նրան այլևս
ընկեր և պաշտոնակից:

...էլ չեմ խոսում այն բոթալից անցքի
մասին, որ պատահեց հանգուցյալին մի
չորեքշաբթի երեկո, հոգաբարձական ժողո-
վում, դպրոցի երգեցիկ խմբի կառավարչի
առթիվ. այդ վերջին հարվածն էր... ուրբաթ
օրը Եկմալյանը արդեն խելագարված եկավ
բնակարան...:

Վա՛յ ինձ, ինձ էլր վիճակված «վերջին
տարիներին» աղետալի գործերը վարել և հո-
գաբարձական ժողովների օրակարգերը
կազմել: Ես էլ չդիմացա, ստիպվեցա միախա-
շել:

...Չեմ կարող չհիշել հայտնի հոգեկան
հիվանդությանց, իմ մոտիկ ազգականի
խոսքերը՝ «Թեև Եկմալյանը հիվանդ էր,
բայց եթե չլինեին վերջին հարվածները,
նա դեռ կապրեր և կգործեր»:

Իսկ Եկմալյանի տարիների աշխատանքի
համեստ խնայողությունները յուրացնում է
նրա մտերիմ և ընկեր դաշնակահար Հով-
սեփի Տեր-Դավթյանը:

Գրիգոր Փանյանը Եկմալյանի մահվան
հոբելյանին նվիրված իր հոդվածներից մե-
կում («Ընկեր», 1912 թ. № 14), արտահայտ-
վելով Եկմալյանի տարիների համեստ խնա-
յողության այդպիսի անամոթ յուրացման
մասին, գրում է. «...Հայտնի երաժիշտնե-
րից մեկը (խոսքն անշուշտ դաշնակահար
Հովսեփի Տեր-Դավթյանի մասին է—Ն. Թ.)
բարձրացավ ամբիոն և ճառեց, թե Եկմալ-
յանը քաղցած մեռավ..., մինչդեռ իրոք Եկ-
մալյանի հազարները հենց ճառողի որո-
վայնում և գրպանումն էին...»:

1904 թվականի վերջում Եկմալյանը բու-
լորովին կորցնում է հոգեկան հավասարա-
կշռությունը: Հիվանդությունը օրեցօր հյու-
ծում է նրան: Նրա Ադամ եղբայրը հիվան-
դին տանում է էջմիածին, հուլայով, որ
հայրենի օդն ու ջուրը թերևս կարողանան
բուժել նրան, ապա Կարս, Ալեքսանդրապոլ,
բայց իդուր: Նույնիսկ Օդեսա և Խարկով
քաղաքների հոգեբուժարաններն ու հայտնի

հոգեբույժները օգտակար չեն կարողանում
լինել Եկմալյանին: Հուսահատ Ադամը եղ-
բորը բերում է կրկին Թիֆլիս: Եկմալյանը
գիտակցական կարճատև թուլանների ընթաց-
քում խոսում է միշտ երաժշտության մա-
սին, հոլովելով իր սիրած կոմպոզիտորների
անունները: Ամեն առավոտ վեր կենալիս,
իբրև առաջին պարտականություն մաքրում,
սրբում է իր սենյակի միակ զարդերը՝ դաշ-
նամուրն ու ջութակը:

Երեք տարվա հոգեկան ծանր, հյուծող
հիվանդությունից հետո, 1905 թվականի
մարտի 6-ին, Թիֆլիսում իր մահկանացուն
է կնքում հայ երաժշտության ամենակար-
կառուն ներկայացուցիչներից մեկը՝ կոմպո-
զիտոր Մակար Եկմալյանը, մոռացված բու-
լորից և լքված ամենքից: Նա թաղվում է
Թիֆլիսի Խոջեվանքի գերեզմանատան մի
համեստ անկյունում:

Եկմալյանի մահից հետո նրա հիշատա-
կին փողեր են հավաքվում, «որոնք, ավա՛ղ,
չգիտենք թե ո՛ւր մնացին և որի՞» գրպանը
մտան»,— գրում է Փանյանը: Կոմպոզիտու-
րի ձեռագիր աշխատությունները, մեծ մա-
սամբ ժողովրդական և աշուղական երգերի
ու պարեղանակների մշակումներ, նրա մա-
հից հետո յուրացվում են ուրիշների կող-
մից: Եկմալյանի աշակերտներից Խ. Տեր-
ժնոքյանը 1903 թվականին «Մշակ»-ի
№ 219-ում տպագրված «Մի՞թե չեք ափսո-
սում» հոդվածում գրում է, որ կոմպոզիտու-
րի բազմաթիվ անտիպ ստեղծագործությու-
նները նրա աշակերտների սփականությունն
են դարձել, ավելացնելով, որ անհրաժեշ-
տության դեպքում խմբագրության ինքը
կարող է ուղարկել իր մոտ գտնվածները:
1905 թվականին Կոմիտասին առաջարկում
են կարդի բերել ու հրատարակության պատ-
րաստել Եկմալյանի անտիպ ստեղծագոր-
ծությունները, և Կոմիտասն էլ իր պատ-
րաստակամությունն է հայտնում, սակայն
ձեռագրերը նրան չեն հանձնվում:

Ամենատիպիկ խոսքերով ամփոփելով
Եկմալյանի կյանքի ողբերգական ուղին,
նրա աշակերտ Խ. Տեր-ժնոքյանը հետևյալն
է գրում իր հոդվածներից մեկում. «...Այն
ո՛ր խելագարը պիտի լինի, որ դեպի Եկ-
մալյանը ցույց տրված մեր վերաբերմունքը
տեսնելով՝ պա մեր մեջ գործի, որ կենդանի
ժամանակ թուրք ու մուր տալի, ու հետո էլ
գժանոցի բաժին դառնա, իսկ մտքի արտա-
դրություններն էլ, տարիների աշխատանքը,
գայլերի ու աղվեսների սեփականություն»:

(Շարունակելի)